

Stenhuggare i brottet i Hovanäset under 60-talet.

ARKIVFOTO: BORGHAMNS STENFÖRÄDLING

Sveriges grundsten

Från 1100-talets Alvastra kloster till modern inredning i toppklass. Borghamnskalkstenen har varit ett bokstavligt fundament och en kulturbärare genom Sveriges historia. Nu har den även utsetts till Årets Sten 2026.

TEXT: PETER WILLEBRAND

Arets Sten utses av Sveriges Stenindustriförbund med syftet att dels lyfta fram den svenska stenen som unikt byggnadsmaterial, dels framhäva dess kulturhistoriska betydelse.

– Den lokala stembrytningen har i år-

hundraden varit en del av Sveriges framväxt. Med Årets Sten vill vi både värda arvet från tidigare generationer och sätta fokus på natursten som ett allt viktigare material när kraven på att bygga hållbart och med lågt klimatavtryck nu ökar, säger Kai Marklin, ordförande i Sveriges Stenindustriförbund.

Kalkstensbrotten i Borghamn i Östergötland är ett kulturhistoriskt landmärke i Sverige som vilar på en verksamhet som pågått i mer än 900 år.

När Cisterciensermunkar från Frankrike år 1143 grundade klostret i Alvastra bröts stenen vid Västerlösa vid natursköna Omberg. Stenen hämtades

FOTO: HOLGER ELLGÅRD CC/WIKI

Nationalmuseum

Återöppnandet av Nationalmuseum 2018 blev en succé med en miljon besökare första året. Wingårdh arkitektkontor och Wikerstål arkitekter stod bakom den modernisering som samma år tilldelades Stenpriset med motiveringen att det var ett "paradexempel på stensens förmåga att lösa upp gränser mellan epoker och foga samman visioner för varje tid." Under den renovering som inleddes 2014 byttes bland annat 1 200 kalkstensblock ut i fasaden. 3 000 kvadratmeter Borghamnskalksten blev golv, trappor och väggar i nya ljushallar och kapprum. Inför restaureringen återvände man till stenbrottet i Borghamn för att hitta samma nyanser i den kalksten som levererades till museet som invigdes 1866.

FOTO: ANNA RUT FRIDHOLM

Tennstopet

Klassiska Tennstopet i Stockholm genomgick en omfattande restaurering för några år sedan. Nyproducerade Borghamnskalksten hämtades från tåkten i Hovanäset. Stenen förekommer i flera avancerade skulpturala stenarbeten: dels i ett flertal entrépartier, dels som dekorativa inslag i arkitekturen.

från kalkstensbältet som bildades för 500 miljoner år sedan, och som sträcker sig vidare mot Motala och sjön Roxen.

Borghamnskalkstenen utmärkte sig tidigt för sin höga och jämna kvalitet i färg, hårdhet och täthet. Den blev snart ett bokstavigt fundament i många av de kyrkor som under medeltiden markerade östgötarnas rikedom. Här fanns både storbönder och adel. Vadstena slott och Visingsborgs slottsruin står idag som monument över en svunnen storhetstid.

Kai Marklin

FOTO: LARS DAREBERG

KALKSTENSBRÖTTETS egen blomstringsperiod inföll annars under 1800-talets början. Göta Kanal var dåtidens stora infrastrukturprojekt och Borghamn blev en naturlig hamnplats med sitt strategiska läge vid Vättern. Hamnområdet byggdes successivt ut, bland annat för att förse Karlsborgs fästning med sten. Fästningen började byggas 1821 för att skapa Sveriges alternativa huvudstad i händelse av krig. "Finska kriget" mot ryssarna fanns i färskt i minne, och fästningarna hade en stor betydelse i krigsföringen. ►►

FOTO: ARKLAND CC/WIKI

Alvastra kloster & Vadstena slott

Alvastra kloster, grundat 1143, är huvudsakligen uppfört i rödaktig och grå kalksten från det närbelägna Omberg. Cisterciensermunkarna tog med sig avancerad stenhuggarkonst som präglade det monumentala bygget. Stenen har genom århundradena även återanvänts i bland annat Vadstena slott och kloster.

Borghamns-kalkstenen

Borghamnskalkstenen är närmare 485 miljoner år gammal. Det gör den till en tätare och hårdare sten än kalksten och marmor från andra delar av världen. Svensk kalksten är generellt mycket väl lämpad som byggnadsmaterial med höga krav på hållfasthet, till exempel trappor och golv.

Användningsområden: Golv, trappor, väggbeklädnader, fönsterbänkar och restaurering.

Vanliga ytbearbetningar: Slipad, polerad, borstad, hyvlad, lågerhuggen och tandhuggen.

År 1842 är nästa milstolpe i Borghamns historia. Då fick orten sitt officiella namn, samtidigt som driften av brottet övertogs av ett straffregemente. 500 män som dömts till straffarbete skulle påskynda det försenade Karlsborg. Straffarbetarna hade dömts från allt från lösdriveri till

brott där straffskalan var livstid. Området blev snart också starkt förknippat med brottslighet som smittade av sig på Borghamns rykte.

Ett årtionde senare påbörjades även arbetet med att bygga Nationalmuseum: ett magnifikt nationalromantiskt projekt där stenen hämtades från Borghamn.

Mats-Ola Ericsson

VID 1920-TALETS BÖRJAN lämnade staten Borghamn och privata krafter övertog brytningen. Verksamheten i brotten har de senaste hundra åren följt stenindustrins utveckling. Upp- och nedgångar har följt med konjunktur och bostadspolitik, och många brott avvecklades under 1900-talets andra hälft. Men det har alltid funnits en efterfrågan på Borghamnskalkstenen. I dag, när människor söker efter både hållbarhet och naturliga material, är den mer populär än på mycket länge. Borghamnskalkstenen bryts av två företag: Borghamns Stenförädling och Borghamnsten. Borghamnsten bryter ljusgrå, gråbrun och röd Borghamnskalksten i tåkten i Västerlösa medan Borghamns Stenförädling bryter ljusgrå och gråbrun Borghamns kalksten i tåkten på Hovanäset. Båda företagen är lika mycket kollegor som konkurrenter

S:t Matteus

S:t Matteus i Vasastaden i Stockholm är ett kyrkligt kulturminne, ritad i jugendstil av arkitekten Erik Lallerstedt och som speglar den omgivande stenstaden Stockholm. Åren 2017-2020 genomfördes ett större restaureringsprojekt som innefattade alla kalkstensdelar på fasad och torn, allt från utbyte av mindre delar till nya skulpturala utsmyckningar. Ett arbete som kräver ett högt hantverkskunnande.

FOTO: ANNA RUT FRIDHOLM

och belönades med Stenpriset 2018 för sina leveranser till Nationalmuseum.

På Borghamns Stenförädling arbetar Mats-Ola Ericsson, stensemästare, vd och familjeföretagare i tredje generationen.

– Borghamnskalksten är tack vare sin ålder både tätare och hårdare än kalksten och marmor från andra delar av världen. Därför hittar du den ofta i till exempel regementen och skolbyggnader, där hårt belastade ytor i trappor och golv ska hålla i minst hundra år.

Ett kalkstensberg innehåller många

Peter Gustafsson

sprickor och det gäller att kunna "läsa berget" för att veta hur stenen ska utvinna så effektivt som möjligt. Kärnsten kallas de partier som inte innehåller lerklov och därför står emot både fukt och klarar tuffa väderförhållanden.

– Det är kalksten av högsta kvalitet och med sin ljusgrå, röda eller gråbruna färgskala ger den en tidlös och elegant karaktär till alla projekt där den används. Mångsidigheten gör den också till en favorit bland designers och arkitekter, säger Peter Gustafsson, vd för Borghamnsten. ■

Modern närproducerad stenvilla

Ett nybyggt "stone mansion" skjuter upp i skuggan av Omberg, med en kalkstensfasad hämtad direkt från stenbrottet i Borghamn. Hela huset är ett hantverk. Plattorna är handhuggna och fasaden mäter totalt 130 kvadratmeter, monterad med luftspalt. Plattorna är fästade med kramlor i fyra fästpunkter i lättbetong. I fogspalterna hittar man traditionellt bruk.

Borghamnskalksten återkommer även i husets inredning. En borstad ljusgrå kalksten utgör golv i hall, kök, vardagsrum samt fönsterbräden.

FOTO: KAJ HOLMSTEDT

Bröllop i brottet

Vigsel i kalkstensbrottet i Hovanäset mellan Tim Ericsson och Eva-Lena Lindqvist, fjärde generationen i familjeföretaget Borghamns Stenförädling.

FOTO: MARTINA LUNDBERG

FOTO: NIKLAS JOHANSSON

Rosettfönster

Linköpings domkyrka är Sveriges största kyrkobyggnad i sten - huggen kalksten. Massiva block har lågerhuggits och utsmyckningar, knippepelare och valvbågar är exempel på stenhuggarkonst av yppersta klass. Under 2021 levererades ett nyttillverkat rosettfönster i Borghamnskalksten, ett exempel på hur den senaste digitala tekniken kan förenas med det traditionella hantverket och återskapa ett originalfönster som tillverkades på 1300-talet. Restaureringsarbetet belönades med Stenpriset 2021.